

มิลินทปัญหา

- ตอนที่ ๘ -

■ มิลินทปัญหา วรรคที่ ๓ (ต่อ)

■ ปัญหาที่ ๖ ถามเรื่องผู้ถึงเวทีย

พระเจ้ามิลินทตรัสถามว่า

“ ข้าแต่พระนาคนเสน เวทคุ คือผู้ถึงเวทียมีอยู่หรือ ? ”

พระเถระจึงย้อนถามว่า

“ มหาบพิตร ในข้อนี้ใครชื่อว่าเวทคุ ? ”

พระเจ้ามิลินทตรัสตอบว่า

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า อัพกันตรชิพ คือสิ่งที่เป็นอยู่ในภายในนี้ ย่อมเห็นรูปด้วยตาได้ยินเสียงด้วยหู สุดตมกลืนด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องสัมผัสด้วยกาย ธรรมารมณด้วยใจ นี้แหละชื่อว่า “ เวทคุ ” โยมจะเปรียบให้พระผู้เป็นเจ้าฟัง เหมือนหนึ่งว่าเราทั้งสองนั่งอยู่ที่ปราสาทนี้ปรารถนาจะแลดูออกไปทางช่องหน้าต่างใด ๆ ก็แลดูออกไปทางช่องหน้าต่างนั้น ๆ จะเป็นทางตะวันออก หรือทางตะวันตก ทางเหนือ ทางใต้ ก็ได้ตามประสงค์ฉันใด อัพกันตรชิพ คือสิ่งที่เป็นอยู่ในภายในร่างกายนี้ ต้องการจะดูออกไปทางทวารใด ๆ ก็ดูออกไปทางทวารนั้น ๆ แล้วก็ได้เห็นรูปด้วยตา ได้ฟังเสียงด้วยหู ได้สุดตมกลืนด้วยจมูก ได้รู้รสด้วยลิ้น ได้ถูกต้องสัมผัสด้วยกาย ได้รู้ธรรมารมณด้วยใจ ฉะนั้น ”

พระนาคนเสนถวายพระพรตอบว่า

“ อาตมภาพจะกล่าวให้ยิ่งขึ้นไป คือเราทั้งสองนั่งอยู่ที่ปราสาทนี้ ต้องการจะแลดูออกไปทางช่องหน้าต่างใด ๆ จะเป็นทางตะวันออกหรือตะวันตก ทางเหนือ ทางใต้ ก็ได้เห็นรูปต่าง ๆ ฉะนั้นใด

บุคคลต้องได้เห็นรูปด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันเป็น อัพกันตรชิพ อย่างนั้นหรือ ?

ต้องได้ฟังเสียงด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฉะนั้นหรือ ?

ต้องได้สุดตมกลืนด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฉะนั้นหรือ ?

ต้องได้รู้รสด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฉะนั้นหรือ ?

ต้องถูกต้องสัมผัสด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฉะนั้นหรือ ?

ต้องรู้ธรรมารมณด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฉะนั้นหรือ ? ”

“ ไม่ใช่ฉะนั้น พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร คำหลังกับคำก่อน หรือคำก่อนกับคำหลังของมหาบพิตร ย่อมไม่สมควรแก่กัน เหมือนอย่างว่าเราทั้งสองนั่งอยู่ที่ปราสาทนี้ เมื่อเปิดช่องหน้าต่างเหล่านี้ไว้ แล้วแลดูออกไปภายนอกทางอากาศอันกว้างใหญ่ ก็ต้องเห็นรูปได้ดี ฉะนั้นใด อัพกันตรชิพ นั้น เมื่อเปิดจักขุทวารหันหน้าออกไปภายนอกทางอากาศอันกว้างใหญ่ก็เห็นรูปได้ดี เมื่อเปิดหู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไว้แล้วหันหน้าออกไปภายนอกทางอากาศอันกว้างใหญ่ ต้องเห็นรูปได้ดีฉะนั้น อย่างนั้นหรือ ? ”

“ ไม่ใช่อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร คำหลังกับคำก่อนหรือคำก่อนกับคำหลังของมหาบพิตร ย่อมไม่สมควรแก่กัน เหมือนอย่างว่า มียาจกเข้ามารับพระราชทานสิ่งใดสิ่งหนึ่งจากมหาบพิตร แล้วออกไปยืนอยู่ที่ชุมประดูภายนอก มหาบพิตรทรงรู้หรือไม่ ? ”

“ อ้อ...รู้ซิ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร ผู้ที่ได้รับพระราชทานแล้วเข้าไปภายใน ยืนอยู่ตรงพระพักตร์ของมหาบพิตร พระองค์รู้หรือว่าผู้นี้เข้ามาในภายใน มายืนอยู่ข้างหน้าเรา ? ”

“ รู้ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉะนั้นแหละ มหาบพิตร คือ อัพกันตรชิพ นั้น เมื่อวางรสไว้ที่ลิ้น ก็รู้ว่าเป็นรสเปรี้ยว หรือรสเค็ม รสขม รสเผ็ด รสฝาด รสหวานหรือไม่ ? ”

“ รู้ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ เมื่อรสเหล่านั้นไม่เข้าไปภายใน อัพกันตรชิพ นั้น รู้หรือไม่ว่าเป็นรสเปรี้ยว รสเค็ม รสขม รสเผ็ด รสฝาด รสหวาน ? ”

“ ไม่รู้ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ นี้แหละ มหาบพิตร จึงว่าคำหลังกับคำก่อน หรือคำก่อนกับคำหลังของมหาบพิตรไม่สมควรแก่กัน ไม่สมกัน

เหมือนกับมีบุรุษผู้หนึ่งให้บรรทุกน้ำผึ้งตั้ง ๑๐๐ หม้อ มาเทลงในรางน้ำผึ้ง แล้วมัดปากบุรุษนั้นไว้ จึงเอาทังลงไปในรางน้ำผึ้งบุรุษนั้นจะรู้จักรสน้ำผึ้งหรือไม่ ? ”

“ ไม่รู้ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ เพราะอะไรละ มหาบพิตร ? ”
 “ เพราะน้ำผึ้ง ไม่เข้าไปในปากของเขา ”
 “ ขอถวายพระพร ด้วยเหตุนี้แหละ จึงว่าคำหลังกับคำต้น หรือคำต้นกับคำหลังของมหาบพิตร ไม่สมควรแก่กัน เข้ากันไม่ได้ ”
 “ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โยมไม่อาจสนทนากับพระผู้เป็นเจ้าในข้อนี้ได้แล้ว ขอพระผู้เป็นเจ้าจงแสดงข้อนี้ให้โยมเข้าใจเถิด ”
 ลำดับนั้น พระเถระจึงแสดงให้พระเจ้ามีสินทร์เข้าพระทัย ด้วยถ้อยคำอันเกี่ยวกับ อภิธรรม ว่า
 “ ขอถวายพระพร จักขุวิญญาน ย่อมเกิดขึ้นได้ เพราะอาศัย ตา กับ รูป แล้วจึงมี เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ อันเกี่ยวข้อกับจักขุวิญญานนั้น เกิดขึ้นตามปัจจัยถึง โสตวิญญาน ชาน วิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน มโนวิญญาน ก็เกิดขึ้นได้เพราะอาศัย หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโผฏฐัพพะ ใจกับธรรมารมณ์แล้วจึงเกิด เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ เหมือนกัน เป็นอันว่าผู้ชื่อว่า “ เวทคุ ” ไม่มีในข้อนี้ ขอถวายพระพร ”
 พระเจ้ามีสินทร์บรมกษัตริย์ ได้ฟังชัดก็โสมนัสปรีดา มีพระราชดำรัสตรัสสรรเสริญว่า
 “ พระผู้เป็นเจ้าวิเศษนัก สมควรแล้ว ”

อธิบาย

คำว่า “ เวทคุ ” แปลว่า ผู้ถึงเวทย์ ท่านหมายความว่า เป็นผู้ถึงซึ่งความรู้ คือผู้รับรู้สิ่งต่าง ๆ พระเจ้ามีสินทร์เข้าใจว่า เวทคุ นั้นเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เป็นของมีชีวิตอยู่ภายใน อันเรียกว่า อัพภันตรชีพ ว่าเป็นผู้เห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู หรือดมกลิ่นด้วยจมูก เป็นต้น ซึ่งเป็นการเข้าใจผิด

ส่วนที่ถูกนั้น พระนาคเสนท่านกล่าวว่า ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน หรือ อัพภันตรชีพ คือสิ่งที่เป็นอยู่ในภายในเป็นเวทคุเลย การที่รู้อารมณ์ต่าง ๆ นั้น ได้แก่ วิญญาน อันเกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กับ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ ต่างหากดังนี้ คือข้อนี้ท่านมุ่งแสดงเป็นปรมาตม (คือเรื่องของจิตและเจตสิก) ไม่ได้มุ่งแสดงเป็นสมมุติ (คือธรรมะทั่วไป) ถ้าว่าเป็นสมมุติ เวทคุ นั้นก็มีตัวตน ดังนี้

■ ปัญหาที่ ๗ ถามถึงความเกี่ยวกับแห่งจักขุวิญญานกับมโนวิญญาน

“ ข้าแต่พระนาคเสน จักขุวิญญาน เกิดในที่ใด มโนวิญญาน ก็ตามไปเกิดในที่นั้นหรือ ? ”
 “ อย่างนั้น มหาบพิตร ”
 “ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า จักขุวิญญานเกิดก่อน มโนวิญญานเกิดทีหลัง หรืออย่างไร ? ”
 “ ขอถวายพระพร จักขุวิญญานเกิดก่อน มโนวิญญานเกิดทีหลัง ”
 “ ข้าแต่พระนาคเสน ก็จักขุวิญญานบังคับมโนวิญญานไว้หรือว่า เราจักเกิดในที่ใดเจ้าจึงเกิดในที่นั้น หรือมโนวิญญานสั่งจักขุวิญญานไว้ว่า เจ้าจักเกิดในที่ใด เราก็จักเกิดในที่นั้น อย่างนั้นหรือ ? ”
 “ ไม่ใช่ออย่างนั้น มหาบพิตร วิญญานทั้งสองนั้นพุดจากกันไม่ได้ ”
 “ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ถ้าอย่างนั้น ไฉนจึงว่าจักขุวิญญานเกิดในที่ใด มโนวิญญานก็เกิดในที่นั้น ”
 “ ขอถวายพระพร ที่ว่าอย่างนั้น เพราะเป็นของลุ่ม ๑ เป็นประตู ๑ เป็นที่สะสมมา ๑ เป็นสิ่งที่เคยประพฤติมา ๑ ”

เพราะเป็นของลุ่ม

“ ข้าแต่พระนาคเสน จักขุวิญญานเกิดในที่ใด มโนวิญญานก็เกิดในที่นั้น เพราะเป็นของลุ่ม นั่นคืออย่างไร ขอนิมนต์อุปมาด้วย ? ”
 “ ขอถวายพระพร เมื่อฝนตกลงมามหาบพิตรทรงเข้าพระทัยว่า น้ำจะไปทางไหน ? ”
 “ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ที่ลุ่มมีอยู่ทางใดน้ำก็ต้องไปทางนั้น ”
 “ ขอถวายพระพร เมื่อฝนตกลงมาอีกน้ำจะไหลไปทางไหน ? ”
 “ ข้าแต่พระนาคเสน น้ำก่อนไปทางใด น้ำใหม่ก็ต้องไปทางนั้น ”
 “ ขอถวายพระพร น้ำก่อนสั่งน้ำหลังไว้หรือว่า เราไปทางใด เจ้าจงไปทางนั้น หรือน้ำหลังสั่งน้ำก่อนไว้ว่า เจ้าจักไปทางใด เราก็จักไปทางนั้น ? ”
 “ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า น้ำทั้งสองนั้นพุดจากกันไม่ได้ แต่น้ำนั้นไหลไปได้ เพราะทางนั้นเป็นทางลุ่ม

เป็นทางตำต่างหาก”

“ข้อนี้ก็ฉันทันแหละ มหาบพิตร คือจักขุวิญญาณเกิดในที่ใด มโนวิญญาณก็เกิดในที่นั้น เพราะที่นั่นเป็นที่ลุ่ม เป็นที่ต่ำจักขุวิญญาณไม่ได้ส่งมโนวิญญาณไว้ว่า เราเกิดในที่ใด เจ้าจึงเกิดในที่นั้น มโนวิญญาณก็ไม่ได้ส่งจักขุวิญญาณไว้เหมือนกัน วิญญาณทั้งสองนั้นไม่มีการพุดจากกันแต่กำเนิดในที่นั้นในสิ่งนั้น เพราะที่นั่นสิ่งนั้นเป็นเหมือนที่ลุ่มที่ต่ำ ฉะนั้น”

เพราะเป็นประต

“ข้าแต่พระนาคเสน ข้อที่ว่าจักขุวิญญาณเกิดในที่ใด มโนวิญญาณก็เกิดในที่นั้น เพราะเป็นประตูนั้นอย่างไร ขอได้โปรดอุปมาด้วย ? ”

“ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่าหัวเมืองชายแดนของพระราชามีป้อมค่ายประตูหอรับแน่นหนา แข็งแรง แต่มีประตูเข้าออกเพียงประตูเดียว มีผู้เฝ้าจะออกไปจากพระนครนั้น จะออกไปทางไหน ? ”

“ออกไปทางประตูซี พระผู้เป็นเจ้า ”

“ขอถวายพระพร ยังมีบุรุษอีกคนหนึ่งอยากจะออกไป เขาจะออกไปทางไหน ? ”

“ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า บุรุษคนก่อนออกไปทางประตูใด บุรุษคนหลังก็ต้องออกไปทางประตูนั้นแหละ”

“ขอถวายพระพร บุรุษคนก่อนสั่งบุรุษคนหลังไว้หรือว่า เราออกทางประตูใด เจ้าจึงออกทางประตูนั้น หรือบุรุษคนหลังสั่งบุรุษคนก่อนไว้ว่า เจ้าออกทางประตูใด เราก็จักออกทางประตูนั้น ? ”

“ข้าแต่พระนาคเสน บุรุษทั้งสองนั้นไม่ได้บอกกันไว้เลย แต่เขาออกไปทางเดียวกัน เพราะทางนั้นเป็นประตู ”

“ข้อนี้ก็ฉันทันแหละ มหาบพิตร จักขุวิญญาณเกิดในที่ใด มโนวิญญาณก็เกิดในที่นั้น เพราะที่นั่นเป็นประตู ไม่ใช่จักขุวิญญาณสั่งที่มโนวิญญาณไว้ หรือมโนวิญญาณสั่งจักขุวิญญาณไว้ ทั้งสองนั้นไม่มีการพุดจากกัน แต่เกิดขึ้นในที่แห่งเดียวกัน เพราะที่นั่นเป็นประตู”

เพราะเป็นที่สะสมมา

“ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ข้อว่าจักขุวิญญาณเกิดในที่ใด มโนวิญญาณก็เกิดในที่นั้น เพราะเป็นที่สะสมมานั้นคืออย่างไร ขออุปมาให้แจ้งด้วย ? ”

“ขอถวายพระพร เกวียนเล่มแรกไปก่อนแล้ว มหาบพิตรจะเข้าพระทัยว่า เกวียนเล่มที่ ๒ จะไปทางไหน ? ”

“ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เกวียนเล่มแรกไปทางใด เกวียนเล่มหลังก็ต้องไปทางนั้น”

“ขอถวายพระพร เกวียนเล่มก่อนสั่งเกวียนเล่มหลังไว้หรือว่า เราไปทางใดเจ้าจึงไปทางนั้น หรือว่าเกวียนเล่มหลังสั่งเกวียนเล่มก่อนไว้ว่า เจ้าจักไปทางใด เราก็จักไปทางนั้น ? ”

“ไม่ได้สั่งไว้เลย ผู้เป็นเจ้า เพราะเกวียนทั้งสองนั้นไม่มีการพุดกัน แต่ไปทางเดียวกันเพราะทางนั้นเป็นทางที่สะสมมาแล้ว ”

“ข้อนี้ก็ฉันทันแหละ มหาบพิตร จักขุวิญญาณกับมโนวิญญาณไม่ได้สั่งกันไว้เลย แต่เกิดในที่แห่งเดียวกันเพราะเป็นที่สะสมมาแล้ว”

เพราะเป็นสิ่งที่เคยประพุดมา

“ข้าแต่พระนาคเสน ข้อว่าจักขุวิญญาณเกิดในที่ใด มโนวิญญาณก็เกิดในที่นั้น เพราะเป็นสิ่งที่เคยประพุดมา นั้นคืออย่างไร ขอจงอุปมาให้ทราบด้วย ? ”

“ขอถวายพระพร ผู้ที่เริ่มเรียนศิลปะในการนับด้วยนิ้วมือ หรือนับตามลำดับ หรือขีดเป็นรอยขีด หรือหัดยิงธนู ที่แรกก็ชาก่อนต่อมาภายหลังก็ไวขึ้น เพราะเป็นสิ่งที่เคยประพุดแล้ว คือได้กระทำมาเสมอ ฉันทัน

จักขุวิญญาณเกิดในที่ใด มโนวิญญาณก็เกิดในที่นั้น จักขุวิญญาณไม่ได้ส่งมโนวิญญาณไว้เลยว่า เราเกิดในที่ใด เจ้าจึงเกิดในที่นั้น มโนวิญญาณก็ไม่ได้ส่งจักขุวิญญาณไว้เลยว่า เจ้าจะเกิดในที่ใด เราก็จักเกิดในที่นั้นเพราะเป็นสิ่งที่เคยประพุดมาแล้ว ฉันทัน ”

“ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า วิญญาณทั้งสองนั้นไม่มีการพุดจากกันเลย แต่เกิดในที่แห่งเดียวกันเพราะได้เคยประพุดมา ถึง โสตวิญาณ ฆานวิญาณ ขิวหาวิญาณ กายวิญาณ ก็เหมือนกัน อย่างนั้นหรือ ? ”

“อย่างนั้น มหาบพิตร เป็นอันเหมือนกันหมด ”

“พระผู้เป็นเจ้ากล่าวแก่ถูกต้องดีแล้ว ”

ข้อนี้ได้ใจความว่า วิญญาณทั้ง ๕ คือ ความรู้สึกทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ย่อมเกิดในที่แห่งเดียวกับ มโนวิญญาณ คือความรู้สึกทางใจด้วย

ยกตัวอย่างเช่น ตาเห็นรูปได้ชื่อว่า จักขุวิญญาณ เกิดขึ้นก่อนแล้ว มโนวิญญาณ จึงเกิดทีหลัง ทำให้รู้และเข้าใจได้ว่า รูปที่เห็นนั้น เป็นคน สัตว์ วัตถุสิ่งของ มีลักษณะเป็นประการใด เพราะถ้าไม่มี มโนวิญญาณ เข้าร่วมด้วย ก็เหมือนกับคนนั่งใจลอยเหม่อมองไปข้างหน้า เมื่อไปถามว่าเห็นอะไรไหม...เขาก็ตอบว่าเห็นแต่ไม่รู้ว่าเป็นสิ่งใด เพราะไม่ได้ตั้งใจดู อย่างนี้เป็นต้น ถึงจะเป็นการฟังเสียงดมกลืน ลั่นรส สัมผัสถูกต้อง ก็มีสภาพเช่นเดียวกัน

ฉะนั้น เพราะอาศัย จักขุวิญญาณ หรือ โสตวิญญาณ หรือ ขานวิญญาณ หรือ ชิวหาวิญญาณ หรือ กายวิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตามเกิดขึ้นก่อนแล้ว มโนวิญญาณ จึงจะเกิดทีหลัง ดังนี้

■ ปัญหาที่ ๘ ถามลักษณะผัสสะ

- “ ข้าแต่พระนาคนเสน จักขุวิญญาณ เกิดในที่ใด เวทนา ก็เกิดในที่นั้นหรือ ? ”
- “ อย่างนั้น มหาบพิตร คือ จักขุวิญญาณ เกิดในที่ใด เวทนา ก็เกิดในที่นั้น ถึง สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ วิตก วิจาร ก็เกิดใน ในที่นั้น ธรรมทั้งหลายมี ผัสสะ เป็นต้น ก็เกิดในที่นั้น ขอถวายพระพร ”
- “ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ผัสสะ มีลักษณะอย่างไร ? ”
- “ ขอถวายพระพร ผัสสะ มีการ กระแทกกัน เป็นลักษณะ ”
- “ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”
- “ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนกับแพะ ๒ ตัวชนกันอยู่ จักขุ เหมือนกับแพะตัวหนึ่ง รูป เหมือนกับแพะอีกตัวหนึ่ง ผัสสะ เหมือนกับการชนกันแห่งแพะทั้งสอง ”
- “ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งไป ”
- “ ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่า มือทั้งสองที่ตบกัน จักขุ เหมือนมือข้างหนึ่ง รูป เหมือนมืออีกข้างหนึ่ง ผัสสะ เหมือนการกระแทกกันแห่งมือทั้งสอง ”
- “ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นไปอีก ”
- “ ขอถวายพระพร เปรียบประดุจบุรุษเป่าปี ๒ เลาชั้นพร้อมกัน จักขุ เหมือนปีเลาหนึ่ง รูป เหมือนปีอีกเลาหนึ่ง ผัสสะ เหมือนการรวมกันแห่งเสียงปีทั้งสองเลานั้น ”
- “ ถูกแล้ว พระผู้เป็นเจ้า ”

■ ปัญหาที่ ๙ ถามถึงลักษณะเวทนา

- “ ข้าแต่พระนาคนเสน เวทนา มีลักษณะอย่างไร ? ”
- “ ขอถวายพระพร เวทนา มีการ ทำให้รู้สึก เป็นลักษณะ อีกอย่างหนึ่ง มีการ เสวย เป็นลักษณะ ”
- “ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”
- “ ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่ามีบุรุษผู้หนึ่ง ทำความดีความชอบต่อพระราชา เมื่อพระราชาทรงพอพระทัยแล้ว ก็ทรงพระราชทานทรัพย์ ยศ บริวาร ให้แก่บุรุษนั้น บุรุษนั้น ก็เพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ แล้ว เขาก็คิดว่าเราได้ทำความดีต่อพระราชาไว้แล้ว เราจึงได้เสวยความสุขอย่างนี้
- อีกนัยหนึ่ง เหมือนกับบุรุษคนหนึ่งทำบุญกุศลไว้แล้ว ได้ขึ้นไปบังเกิดในสวรรค์ เขาก็มีความสุขด้วยทิพย์สมบัติ แล้วเขาก็นึกได้ว่า เพราะเราได้ทำบุญกุศลไว้ในกาลก่อน เราจึงได้เสวยความสุขอย่างนี้
- “ อย่างนี้แหละ มหาบพิตร เรียกว่า เวทนา มีการ ทำให้รู้สึก เป็นลักษณะ หรือมีการ เสวย เป็นลักษณะ ”
- “ พระผู้เป็นเจ้าวิสัยนาสมควรแล้ว ”

■ ปัญหาที่ ๑๐ ถามลักษณะสัญญา

“ ข้าแต่พระนาคเสน **สัญญา มีลักษณะอย่างไร ?** ”
“ ขอถวายพระพร สัญญา มีการ **จำ** เป็นลักษณะ ”
“ จำอะไร ? ”
“ จำสีเขียว สีแดง สีขาว ขอถวายพระพร ”
“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”
“ ขอถวายพระพร เหมือนอย่างเจ้าพนักงานคลังของพระราชา ได้เข้าไปที่คลังแล้ว เห็นเครื่องใช้ต่าง ๆ ของพระราชา อันมีสีสันต่าง ๆ กัน คือ สีเขียวก็มี เหลืองก็มี แดงก็มี ขาวก็มี เลื่อมก็มี ก็จำไว้ได้เป็น อย่าง ๆ ไป ฉะนั้น สัญญา ก็มีการ จำ เป็นลักษณะฉันทัน ”
“ ถูกแล้ว พระนาคเสน ”

■ **ปัญหาที่ ๑๑ ถามลักษณะเจตนา**

“ ข้าแต่พระนาคเสน **เจตนา มีลักษณะอย่างไร ?** ”
“ ขอถวายพระพร เจตนา มีความ **จงใจ** เป็นลักษณะ อีกอย่างหนึ่งว่า เจตนา มีการ **ประชุมแห่ง การตกแต่ง** เป็นลักษณะ ”
“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”
“ ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่าบุรุษผู้หนึ่งตกแต่งยาพิษขึ้นแล้ว ก็ดื่มเองด้วย ให้ผู้อื่นดื่มด้วย เขาก็เป็นทุกข์ ผู้อื่นก็เป็นทุกข์ ฉะนั้น บางคนจงใจทำความชั่วแล้ว ก็ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก พวกใดทำตามบุรุษนั้น พวกนั้นก็ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เหมือนกัน ฉันทัน
อีกประการหนึ่ง บุรุษผู้หนึ่งตกแต่งเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ให้มีรสอันเดียวกัน แล้วก็ดื่มเองบ้าง ให้ผู้อื่นดื่มบ้าง เขาก็เป็นสุข ผู้อื่นก็เป็นสุข ฉันทัน
บางคนจงใจทำความดีแล้วได้ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ พวกใดทำตามบุรุษนั้น พวกนั้นก็ได้ขึ้นไปเกิดในสวรรค์เหมือนกัน ฉันทัน
อย่างนี้แหละ มหาบพิตร เรียกว่า เจตนา มีการ จงใจ เป็นลักษณะ อีกอย่างหนึ่งว่า มีการ **ปรุงแต่ง** เป็นลักษณะ ”
“ พระผู้เป็นเจ้าแก่ถูกต้องดีแล้ว ”

■ **ปัญหาที่ ๑๒ ถามลักษณะวิญญาน**

“ ข้าแต่พระนาคเสน **วิญญาน มีลักษณะอย่างไร ?** ”
“ ขอถวายพระพร วิญญาน มีการ **รู้** เป็นลักษณะ ”
“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”
“ ขอถวายพระพร เปรียบประดุจบุรุษผู้รักษาพระนคร นั่งอยู่ที่ถนน ๔ แพร่งกลางพระนคร ต้องได้เห็น บุรุษผู้มาจากทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ฉันทัน บุคคลเห็นรูป หรือฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องสัมผัส นึกถึงสิ่งใดด้วยใจ ก็รู้จักสิ่งนั้นได้ด้วย วิญญาน ฉันทัน วิญญานมีการ **รู้** เป็น ลักษณะอย่างนี้แหละ มหาบพิตร ”
“ ถูกต้องดีแล้ว พระนาคเสน ”

■ **ปัญหาที่ ๑๓ ถามลักษณะวิตก**

“ ข้าแต่พระนาคเสน **วิตก มีลักษณะอย่างไร ?** ”
“ ขอถวายพระพร วิตก มีการ **ประกมแนบ** เป็นลักษณะ ”
“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”
“ ขอถวายพระพร ข้างไม้ย้อมเข้าไม้ในที่ต่อ แล้วโบกด้วยปูนหรือทาด้วยสีให้สนิทฉันทัน วิตก ก็มีการประกมแนบ มีการแนบแนบเป็นลักษณะฉันทัน ”
“ ถูกต้องดีแล้ว พระนาคเสน ”

■ **ปัญหาที่ ๑๔ ถามลักษณะวิจาร์**

“ ข้าแต่พระนาเคน วิจาร มีลักษณะอย่างไร ? ”
“ ขอถวายพระพร วิจาร มีการ **ลอบล้าไปตามวิตก** เป็นลักษณะ ”
“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”
“ ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่ากังสดาล อันบุคคลเคาะด้วยสันดาบ ก็มีเสียงดังเป็นกังวานต่อ ๆ กันไป ฉันทใด วิตก ก็เหมือนกับการเคาะ ฉันทนั้น ส่วน วิจาร เหมือนกับเสียงดังครวญครางไป ”
“ สมควรแล้ว พระนาเคน ”

▣ จบวรรคที่ ๓

▣ มิลินทปัญหา วรรคที่ ๔

▣ ปัญหาที่ ๑ ถามลักษณะมนสิการ

พระเจ้ามิลินทตรัสถามว่า
“ ข้าแต่พระนาเคน **มนสิการ มีลักษณะอย่างไร ?** ”
พระเถระตอบว่า
“ ขอถวายพระพร มนสิการ มีการ **นึก** เป็นลักษณะ ”
“ ถูกแล้ว พระนาเคน ”

▣ ปัญหาที่ ๒ ถามลักษณะสิ่งที่มีภาวะอย่างเดียวกัน

พระเจ้ามิลินทตรัสถามว่า
“ ข้าแต่พระนาเคน พระผู้เป็นเจ้าของอาจแยกกรรมที่รวมเป็นอันเดียวกันเหล่านี้ ให้รู้ว่าต่างกันว่า อันนี้เป็น ผัสสะ อันนี้เป็น เวทนา อันนี้เป็น สัญญา อันนี้เป็น เจตนา อันนี้เป็น วิตก อันนี้เป็น วิจาร ได้หรือไม่? ”
“ ไม่อาจ ขอถวายพระพร ”
“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”
“ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนพอคั่วของพระราชา เมื่อจะตกแต่งเครื่องเสวยก็ใส่เครื่องปรุงต่าง ๆ คือ นมส้ม เกลือ ขิง ผักชี พริก และสิ่งอื่น ๆ ลงไป ถ้าพระราชาดรสั่งว่า
“ เจ้าจงแยกเอารสนมส้มมาให้เรา จงแยกเอารสเกลือ รสขิง รสหวาน รสเปรี้ยว มาให้เราทีละอย่าง ๆ ”
พอคั่วนั้นอาจแยกเอารสที่รวมกันอยู่เหล่านั้นมาถวายพระราชาวา นี่เป็นรสเปรี้ยว นี่เป็นรสเค็ม นี่เป็นรสขม นี่เป็นรสเผ็ด นี่เป็นรสฝาด ได้หรือไม่? ”
“ ไม่ได้ พระผู้เป็นเจ้า ก็แต่ว่าเขาอาจรู้ได้ตามลักษณะของรสแต่ละรส ”
“ ข้อนี้ก็ฉันทนั้นแหละ มหาบพิตร เมื่อ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ วิตก วิจาร รวมกันเข้าแล้ว อาตมภาพก็ไม่อาจแยกออกให้รู้ได้แต่ละอย่าง ก็แต่เขาอาจให้เข้าใจได้ตามลักษณะแห่งธรรมเป็นอย่าง ๆ ”
“ ขอถวายพระพร เกลือ เป็นของจะต้องรู้ด้วย ดา ไซ้ไหม? ”
“ ไซ้ พระผู้เป็นเจ้า ”
“ ขอมหาบพิตรจงจำคำนี้ไว้ให้ตึน ”
“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ถ้าอย่างนั้น เกลือ เป็นของรู้ด้วย ลิ่น อย่างนั้นหรือ? ”
“ อย่างนั้น มหาบพิตร ”
“ ถ้าบุคคลรู้จักเกลือทั้งหมดด้วยลิ่น เหตุไฉนจึงบรรทุกเกลือมาด้วยเกวียน ควรบรรทุกมาเฉพาะความเค็มเท่านั้นไม่ไซ้หรือ? ”
“ ไม่อาจบรรทุกมาแต่ความเค็มเท่านั้นได้ เพราะว่าของเหล่านี้เป็นของรวมกัน ส่วนความเค็มบุคคลอาจชั่งได้ด้วยตาชั่งหรือไม่หาบพิตร? ”
“ อาจชั่งได้ พระผู้เป็นเจ้า ”
“ มหาบพิตร จงจำคำนี้ไว้ให้ตึนว่า บุคคลอาจชั่งความเค็มได้ด้วยตาชั่ง ”
“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าว่าบุคคลไม่อาจชั่งความเค็มได้ด้วยตาชั่งอย่างนั้นหรือ? ”
“ อย่างนั้น มหาบพิตร ”
“ ถูกต้องดีแล้ว พระนาเคน ”

วิญญานทั้ง ๕ ได้แก่ จักขวิญญาน โสตวิญญาน ฆานวิญญาน

หวานเป็นรสของน้ำตาล เป็นต้น

อนึ่ง เหมือนกับการบรรลุเกลือ แต่จะไม่บรรลุความเค็มมาด้วย หรือจะขังเฉพาะเกลือ แต่ไม่ขังความเค็มด้วยนั้นไม่สามารถจะกระทำได้ เพราะของเหล่านี้เป็นของรวมกัน ฉะนั้นใด

ธรรมทั้งหลายอันมี ผัสสะ เป็นต้น ได้ปรากฏชัดตามลักษณะของตน แต่จะแยกออกมาแต่ละอย่าง ๆ มิได้เช่นกัน ฉะนั้น